

УДК 008:34:339.92(477:4)

Олександра Проць,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри правознавства, соціології та політології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ЗБЕРЕЖЕННЯ САМОБУТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджується проблема збереження самобутності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації. Підтверджується, що правовий менталітет українського суспільства, як глибинна основа правової культури, забезпечує її національно-духовну специфіку. А одним із шляхів розвитку національної правової культури і підвищення її «стійкості» є реконструкція позитивних рис національного правового менталітету.

Ключові слова: акультурація, глобалізація, інтеграція, правова система, правова культура, правовий менталітет.

Постановка проблеми. Для вітчизняної юриспруденції аналіз загальнотеоретичних аспектів правової культури ніколи не втрачає своєї актуальності. Тим паче що сучасна правова система України загалом і правова культура українського суспільства – як її невід'ємний елемент – формуються й розвиваються в умовах євроінтеграції нашої держави і водночас глобалізації, що «являє собою нову концептуальну схему розвитку сучасного світоустрою з його відповідною організаційною та ціннісною ієрархією» [1, с. 21–22]. Обидва процеси – євроінтеграції та глобалізації – відмінні за своєю природою, масштабами і наслідками, але їх взаємодія та вплив на дії сфери суспільного життя України не підлягає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку права в умовах євроінтеграції, а так само вплив глобалізації на право розглядається у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких Х. Бехруз, Р. М. Бірюков, В. В. Дудченко, Л. А. Луць, М. М. Марченко, В. С. Нерсесянц, С. М. Тимченко, Ю. А. Тихомиров та ін. Не згасає й науковий інтерес до дослідження правової культури у загальнотеоретичній юриспруденції, соціології права, філософії права (Г. П. Клімова, Ю. М. Оборотов А. П. Овчиннікова, А. В. Скуратівський). Проблема впливу євроінтеграції й глобалізації на правову культуру, що є нині вельми актуальною і значущою, так само привертає увагу дослідників і в Україні (М. Г. Окладна, М. С. Олійник, Л. Г. Удовика, І. В. Яковюк), і за її межами (О. М. Братусева, О. В. Мартишин). Аналіз багатьох публікацій свідчить, що питання про збереження ідентичної національної правової культури в загальному контексті процесів глобалізації та євроінтеграції залишається відкритим.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити, як впливають процеси євроінтеграції й глобалізації на правову культуру українського суспільства. Оскільки саме вона виступає

стрижнем правової системи України, зумовлює її неповторність, слід визначити, як зберегти цю самобутність і водночас забезпечити активну участь України в європейському інтеграційному процесі та спроможність відповідати сучасним глобалізаційним викликам.

Виклад основного матеріалу. Основними тенденціями розвитку сучасного світу є глобалізація й інтеграція, зумовлені бурхливим науково-технічним прогресом у сфері транспортної і телекомунікаційної інфраструктури, розвитком транснаціонального бізнесу тощо. Масштабний, багатоплановий процес глобалізації наприкінці ХХ ст. охопив практично усі сфери суспільного життя, а не лише економічну, хоча, як відомо, поняття «глобалізація» з'явилося ще в 60-х рр. минулого сторіччя для позначення «розмивання» кордонів між національними ринками у процесі формування єдиного світового ринку і світової економічної системи. Інтеграція являє собою процес об'єднання, злиття двох або більше держав для створення нової стабільної політичної «спільності», члени якої пов'язані тісними економічними, політичними і соціокультурними інтересами. Цей процес відбувається шляхом створення формально організованих об'єднань держав, причому здебільшого у високорозвинутих регіонах світу, тому її називають регіональною інтеграцією, що вказує на обмеженість її просторових масштабів і певною мірою протиставляє її глобалізації. Яскравим прикладом такої інтеграції вважається Європейський Союз, що нині нараховує 28 країн-учасників і виступає потужним об'єднанням демократичних європейських держав, які згуртувалися заради миру та розвитку. Українська держава від моменту здобуття незалежності визначила своєю стратегічною метою приєднання до ЄС і послідовно робить для цього практичні кроки. Водночас і глобалізаційні процеси, об'єктивні за своїм характером, доволі активно впливають

на усі сфери суспільного життя в Україні: економічну, політичну, правову.

У сучасній науковій літературі є багато визначень глобалізації, котрі умовно формують два підходи: вузький і широкий. Прихильники першого підходу розглядають глобалізацію виключно як економічне явище та досліджують її прояви у сфері економіки й технологій. Більшість учених віддають перевагу широкому визначенню глобалізації для повного розуміння цього явища, однак досліджують усе ж таки окремі його аспекти. Так, ґрунтовно проаналізувавши тенденції розвитку українського права під впливом глобалізації, С. М. Тимченко та Л. Г. Удовика дійшли висновку, що вплив глобалізації на правову систему відбувається не лише на рівні її основних елементів, тобто статичних складників, а й на рівні підсистем, зв'язків – динамічних складників: правотворчості, правореалізації, правозастосування [2, с. 21]. Поняття правової системи у сучасній юридичній науці має багато глумачень. Зокрема, Н. М. Оніщенко доволі змістовно визначає правову систему як об'єктивне, історично закономірне явище, яке включає в себе взаємопов'язані, взаємозумовлені і взаємодіючі компоненти: право і втілююче його законодавство, юридичні установи, юридичну практику, суб'єктивні права і обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію та ін. [3, с. 308]. Отже, можна твердити, що глобалізаційного впливу зазнають усі основні компоненти національної правової системи, що формують її структуру, хоча, за слушним зауваженням Р. М. Бірюкова, рівень такого впливу на кожен із них є різним [4, с. 6].

У умовах глобалізації сучасні правові системи різних країн, зокрема й України, безперервно взаємодіють між собою. Проаналізувавши конкретні види їх взаємодії, можна дійти висновку, що найбільш активно відбувається взаємний вплив правових культур. Твердження, що характеризує відносини правової системи ФРН з іншими правовими системами у сучасному світі, повною мірою може стосуватися будь-якої іншої країни, і України з-поміж них: унаслідок рецепції зарубіжного права й одночасної трансляції власного правового продукту (теорій, юридичних текстів, процедур, правових конструкцій, юридичних формулювань і рішень, що втілилися в законах або їх проектах), а стосовно держав-членів ЄС ще й імплементації норм європейського права в національні системи права відбувається взаємопроникнення компонентів різних правових культур [5, с. 44].

Справді, правова культура є одним із найбільш динамічних елементів правової системи, звідси не підлягає сумніву, що й вона зазнає суттєвого впливу глобалізаційних процесів. Слушним уявляється твердження, що сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур. Відбуваються процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими системами і правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, юридичної освіти тощо [6, с. 135].

Слід зауважити, що при правовій акультурації відбувається запозичення окремих правових принципів, ідей, елементів юридичної техніки та ін., причому різними шляхами: на рівні законодавства чи судової практики, через укладання договорів чи у процесі наукової діяльності. Як твердить І. В. Яковюк, в умовах правової глобалізації така фрагментарна правова акультурація є явищем природним і здатна суттєво сприяти модернізації правової системи. Щоправда, тут слід наголосити на необхідності критичного підходу до процесу запозичення [7, с. 8]. Повністю погоджуємося з міркуваннями науковця, оскільки запозичення у праві повинно мати певні межі, які, на нашу думку, визначаються необхідністю збереження самобутності національної правової культури.

У сучасній загальнотеоретичній юриспруденції правова культура інтерпретується не лише як окремий елемент правової системи, подеколи – правової реальності. Нині формується новий дискурс правової культури, що охоплює герменевтичні, антропологічні, аксіологічні та інші аспекти цього феномену. Незважаючи на це, проблема виявлення сутності правової культури залишається відкритою, хоча варто відзначити найбільш продуктивні підходи до її розуміння. Зокрема, у феноменологічній концепції, запропонованій А. П. Овчинніковою, правова культура розглядається як система концептів, постає каркасом, глибинною структурою правової сфери, саме вона визначає місце права в загальному контексті культури, способи та схеми правового мислення, а також сприйняття ключових правових інститутів і норм [8, с. 15]. Антропологічний підхід до правової культури охоплює її змістом усе, що створене людиною у різноманітних сферах правового життя суспільства: право, правову науку, правову свідомість, юридичну практику, національно-правові традиції і правові комунікації. Інакше кажучи, правова культура – це уся правова реальність, а творцем, носієм і реалізатором правової культури є людина. Не можна не погодитися й із соціологічним трактуванням правової культури у тому, що правова культура є показником якісного стану правового життя суспільства [9, с. 246–247], однак цим її теоретико-методологічне та практичне значення не вичерпується. Розглядаючи правову культуру лише як якісний стан правового буття, ми констатуємо тільки зовнішній прояв цього явища, залишаючи поза увагою її внутрішні, глибинні елементи.

За слушним зауваженням Л. О. Макаренка, поняття «правова культура, яке відображає складний зміст реального соціального явища – права, може розглядатись як на рівні особистості, коли акценти зміщуються в бік особистих якостей і властивостей індивіда, так і на рівні універсальних узагальнень, коли йдеться про правову культуру суспільства в цілому. Це широкий погляд на культуру як на категорію, що охоплює всі цінності, створені людством у процесі його духовної і матеріальної діяльності [10, с. 115].

Аксіологічний підхід до правової культури визначає, передовсім, цінність правової культури як соціального феномена, а також її здатність втілювати певні цінності у правове життя суспільства: правова культура – це перш за все момент цінностей та ідеалів. Хоча, безумовно, ці цінності та ідеали втілюються у правосвідомості, діяльності суб'єктів права, правових текстах і процедурах [11, с. 16].

Синтезуючи різні підходи до правової культури, пропонуємо розуміти її як систему вироблених суспільством правових нормативів і цінностей, закріплених у матеріальних та ідеальних формах, що детермінують правове життя суспільства. Під матеріальними формами розуміється писане право (законодавство), правотворча і правозастосувальна діяльність, рівень законності і правопорядку. Ідеальні форми охоплюють ставлення до права, правових інституцій, правові оцінки, поведінкові установки тощо.

На нашу думку, у правовій культурі суспільства особливу вагу мають не інституційні, а ціннісні елементи, що втілюються у правовій свідомості, а точніше – у правовому менталітеті, який являє собою її глибинну основу. Безперечно, менталітет є надзвичайно складним соціокультурним феноменом, і нині він доволі активно й ґрунтовно досліджується у філософії, культурології, соціології, психології, теорії та філософії права. І поняття «менталітет», і поняття «правовий менталітет» мають багато тлумачень. Так, наприклад, В. А. Павловська-Кравчук пропонує визначення правового менталітету як історично сформованої системи специфічних, найбільш типових і стійких для певної соціальної спільноти світоглядних уявлень про явища державно-правової дійсності, їх оцінювання і сформованих на підставі таких уявлень поведінкових стереотипів [12, с. 168]. На нашу думку, таке визначення не повною мірою відображає сутність менталітету, бо у ньому акцентується лише на сукупності усвідомлених елементів. Зі свого боку, Л. Бойко пропонує таку дефініцію цього поняття: «правовий менталітет – це феномен, закладений у глибинному рівні правосвідомості у вигляді стійких правових уявлень, архетипів, звичок, реакцій певної етнокультурної спільноти, які в цілому й визначають усталений образ правової реальності» [13, с. 54]. Вказівка на глибинно-психологічну природу менталітету, на наш погляд, є більш правильною. І, як слушно вважає О. М. Братусєва, саме правовий менталітет слід визнати основним критерієм для типології сучасних правових культур [14, с. 9].

Якщо виходити з того, що менталітет українського етносу є сформованим історично не на деструктивних, а на конструктивних духовно-творчих джерелах, на силі гуманізму, життєлюбства, життєпримирення з представниками інших етносів у межах своєї території [15, с. 22], то спірним уявляється твердження Л. Удовики про відмінності правоментальної характеристики населення Західної і Східної України [16, с. 247]. Звісно, локальні відмінності регіонів країни накладають відбиток на менталітет

їх мешканців, але тут радше мова може йти про особливості чи специфіку, незважаючи на які правовий менталітет українського суспільства постає цілісним, єдиним феноменом, що є наслідком єдності матеріальної і духовної культури, історичних умов формування українського етносу.

Повністю поділяємо думку, згідно з якою правовий менталітет трактується як відносно стаłe явище. Адже такі консервативні за природою психічні утворення, як архетипи і базові установки, кристалізуються саме на рівні етнічного менталітету, спричинюючись до латентності та відносної стабільності останнього [17, с. 16].

Звідси випливає, що зовнішні привнесення в національну правову культуру будь-яких елементів, які не узгоджуються з національним правовим менталітетом, може спричинити негативні наслідки: внутрішні суперечності, загрозу для системності правової культури, її дисфункції тощо. Тому в умовах впливу глобалізації на національну правову культуру необхідно для її захисту від проникнення деструктивних елементів виділити чинники, що дають змогу зберегти самобутність правової культури. Саме правовий менталітет, що характеризується міцністю, сталістю, а іноді консервативністю, забезпечує національно-духовну специфіку правової культури. Зрештою, і динаміка правової культури українського суспільства детермінується не лише ззовні – процесами правової акультурації та комунікації між різними правовими культурами, а й внутрішніми змінами – у самих своїх «надрах». Правовий менталітет сам виступає трансформуючим чинником і правової культури, і правової системи, зрештою, і суспільного життя загалом, бо його імпульси йдуть з глибини історії і сягають майбутнього. Одним із шляхів розвитку національної правової культури і підвищення її «стійкості» є реконструкція позитивних рис правового менталітету. Не вдаючись до детального аналізу, назвемо основні з них: гуманізм, невоїновність, милосердя, демократизм, рівноправність, свобода, індивідуалізм, волелюбність. Неважко помітити, що загалом вони відповідають тим цінностям і принципам, які притаманні більшості європейських держав і становлять підвалини процесу євроінтеграції. Тому сприйняття європейських правокультурних цінностей і принципів для правової культури українського суспільства є доволі органічним процесом. Але зауважимо, що національний правовий менталітет тривалий час зазнавав суттєвих деформацій у зв'язку з відсутністю в українського народу власної держави, звідси і такі негативні його риси, як смиренність, терплячість, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан суспільних справ, непристосованість до викликів життя (останнє підтверджується навіть тим, що для позначення нових явищ доволі часто використовуються слова іншого походження, наприклад: «консенсус» замість «згода», «лімітувати» замість «обмежувати», «паблік рилейшнз» замість «зв'язки з

громадськості», «стагнація» замість «застій» тощо).

Свою чергою, деформації правового менталітету породжують і кризові явища у правовій культурі українського суспільства, і проблеми на шляху євроінтеграції України, яку частина населення ілюзорно сприймає лише як можливість отримання вагомій зовнішньої допомоги та швидкого розв'язання зовнішніми агентами наших внутрішніх проблем.

Висновки

Процеси глобалізації у правовій сфері, а так само євроінтеграція України суттєво впливають на національну правову систему і, зокрема, на правову культуру. Це передовсім виявляється в інтенсивній взаємодії національної правової культури і правових культур інших держав, особливо європейських, відповідно до обраного Україною зовнішньополітичного вектору розвитку. Як видається, ця взаємодія має відбуватися на паритетних засадах, без культивування єдиних правових стандартів, зі збереженням наявних відмінностей між різними правовими культурами. Такий діалог покликаний сприяти взаєморозумінню, подоланню замкнутості кожної з них і водночас запобігати їх злиттю. Розв'язання внутрішніх проблем, що виникають у національній правовій системі і загострюються в умовах глобалізації, можливе за допомогою узгодження всіх її елементів на основі збереження правоментальних цінностей українського етносу.

Список використаних джерел:

1. Войтович Р. Глобалізація як універсальна форма історичної динаміки перехідних суспільств / Р. Войтович // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2012. – Вип. 1. – С. 21–32.
2. Тимченко С. М. Глобалізація і право: напрями впливу і тенденції розвитку / С. М. Тимченко, Л. Г. Удовика // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2009. – № 1. – С. 6–22.
3. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
4. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Р. М. Бірюков. – Одеса, 2011. – 20 с.

В статті досліджується проблема збереження самобитності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації. Підтверджується, що правовий менталітет українського общества, як глибока основа правової культури, забезпечує її національно-духовну специфіку. А одним із шляхів розвитку національної правової культури та підвищення її «устійчивості» є реконструкція позитивних характеристик національного правового менталітета.

Ключевые слова: аккультурація, глобалізація, інтеграція, правова система, правова культура, правовий менталітет.

5. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рёрхт. – Москва : Спарк, 2001. – 272 с.

6. Бехруз Х. Універсалізм і релятивізм цінностей у контексті діалогу правових культур / Х. Бехруз // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 128–138.

7. Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 13. – С. 3–16.

8. Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. П. Овчиннікова. – Одеса, 2016. – 20 с.

9. Загальна теорія держави і права : підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

10. Макаренко Л. О. Правова культура як фактор створення і збереження правових цінностей / Л. О. Макаренко // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 110–119.

11. Максимов С. І. Українська правова культура: ціннісний вимір / С. І. Максимов // Державне будівництво і місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 15. – С. 15–21.

12. Павловська-Кравчук В. А. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Павловська-Кравчук Вікторія Андріївна. – Харків, 2012. – 194 с.

13. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет» / Л. М. Бойко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 4. – С. 52–55.

14. Братусева О. Н. Правовые культуры в условиях глобализации : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Братусева Ольга Николаевна. – Москва, 2009. – 158 с.

15. Завальнюк В. В. Правовий менталітет як підґрунтя антропологізації права / В. В. Завальнюк // Наукові праці ОНЮА. – 2014. – Т. 14. – С. 19–25.

16. Удовика Л. Особенности развития украинской правовой культуры в условиях глобализации / Л. Удовика // Закон и жизнь. – 2013. – № 3/9. – С. 245–249.

17. Гладкий С. О. Поняття правового менталітету як засіб правового самопізнання / С. О. Гладкий // Держави і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 9–17.

The article examines the problem of preservation of the identity of the national legal culture against the background of European integration and globalization. The legal mentality of Ukrainian society as a deep basis of legal culture ensures its national-spiritual specificity. A way of developing the national legal culture and increasing its «stability» is the reconstruction of positive features of the national legal mentality.

Key words: acculturation, globalization, integration, legal system, legal culture, legal mentality.

